

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

Ιστορική εξέλιξη

Μαριλένα Μεντζίνη
Πολιτικός Μηχανικός Ε.Μ.Π.

Πόλη: μεγάλη πληθυσμιακή και οικιστική ενότητα, στα πλαίσια της οποίας συντελούνται βασικές κοινωνικές, διοικητικές, οικονομικές και πολιτισμικές λειτουργίες.

Νεκρόπολη: πόλη των νεκρών, τμήμα των αρχαίων πόλεων, στο οποίο έθαβαν τους νεκρούς, νεκροταφείο.

Κοιμητήριο: για τους αρχαίους, τόπος για ύπνο, υπνωτήριο.

Νεκροταφείο: τόπος ταφής των νεκρών, κοιμητήριο.

Η αντιμετώπιση της θνητότητας δεν υπήρξε ποτέ ομοιογενής, καθώς ο κοινωνικός, πολιτισμικός, εθιμικός, θρησκευτικός, αντιληπτικός τρόπος αντιμετώπισης της Ζωής, όπως και τα οικονομικά και γεωγραφικά δεδομένα του κάθε λαού, οδήγησαν σε ανάλογες στάσεις ως προς το τελετουργικό, την επιλογή του τρόπου και το σχεδιασμό του τόπου ταφής.

Με μια σύντομη, λοιπόν, περιήγηση μέσα στο χρόνο και στο χώρο, θα επιχειρηθεί μια πρώτη καταγραφή της εξέλιξης της σχέσης ανθρώπου-θανάτου, όπως εκφράζεται και αποτυπώνεται στο πεδίο της τελικής τους συνάντησης.

Ο ανθρωπολόγος Glifford Geertz εξήγησε πως οι συνθήκες ως προς το θάνατο ήταν πάντοτε συσχετισμένες με την κοινωνική ζωή. Όπως επισήμανε¹, "Δε θα είμαστε ποτέ ικανοί να μελετήσουμε σοβαρά τους ανθρώπους, χωρίς να λάβουμε υπόψη μας το σημαντικό παράγοντα της θνητότητάς τους. Κι αυτό γιατί ο θάνατος και το τελετουργικό του δεν αντανακλούν μόνο κοινωνικές αξίες, αλλά είναι και μια σημαντική δύναμη σχηματισμού τους".

Οι Κέλτες, για παράδειγμα, πίστευαν ότι ο νεκρός χωρίς ταφο γινόταν βαμπίρ, οι κάτοικοι της προϊστορικής Ιερικού φύλαγαν τα κrania των προγόνων τους, ενώ ακόμα πιο ζωτική σημασία αποδίδουν κάποιες αρχαίες κοινωνίες στο "καλάθι με τους προγόνους". Τα οστά, και κυρίως τα κrania, συμμετέχουν στην ενεργό ζωή της ομάδας, διασφαλίζοντας τη συνέχεια της γενιάς, του γένους, της φυλής. Η απώλεια των λειψάνων, ιδιαίτερα όταν τα αρπάζει ή τα καταστρέφει ο εχθρός, ισοδυναμεί με τον εσχολογικό θάνατο, ενώ η κοινότητα πλήττεται στερούμενη τις αποδείξεις του παρελθόντος της.

Ο πατέρας της Ιστορίας Ηρόδοτος αναφέρει πολλά ταφικά έθιμα, που κινούνται ανάμεσα στα όρια του μύθου και της πραγματικότητας, προσφέροντάς μας ένα πλούσιο υλικό, μια "παρέλαση" πληροφοριών, που πολύ αργότερα η αρχαιολογική σκαπάνη μπόρεσε να διερευνήσει. Διηγείται την ταφή των Βαβυλωνίων σε μέλι, ότι οι Μασσαγέτες –λαός ανατολικά της Κασπίας– και οι Παθαιοί Ινδοί θυσιάζουν τους γέροντες μαζί με ζώα και τους τρώνε, δίνει μια αναλυτική περιγραφή του πένθους και του τρό-

που ταφής των Αιγυπτίων, αιτιολογεί την απουσία της νεκρικής πυράς, τόσο σ' αυτούς όσο και στους Πέρσες –καθώς στους μεν η φωτιά είναι θηρία και δεν επιτρέπεται να παραδοθεί ο νεκρός βορά σε ζώο, στους δε είναι Θεός και δεν ταιριάζει για τροφή του άνθρωπος νεκρός, ενώ κάνει λόγο και για τάφους Αιθίοπων καμωμένους από γυαλί, ένα είδος θήκης, που διατηρεί το βαλσαμωμένο νεκρό, ώστε να παραμείνει στο σπίτι για ένα χρόνο, μέχρι να μεταφερθεί και να σπθεί στα περίχωρα της πόλης τους.

Σύμφωνα με τα κείμενά του, οι Ξύθες έθαβαν τους βασιλιάδες τους σε ξεχωριστό τόπο, μέσα σε πολύ μεγάλους τετράγωνους λάκκους, επάνω από τους οποίους κατόπι ύψωναν τύμβους. Μέσα σ' αυτόν το χώρο του λάκκου σκότωναν πολλούς από τους υπηρέτες του βασιλιά, ενώ ένα χρόνο μετά τελούσαν θυσία πένιγθα ακόμα υπηρέτων του και αλόγων του.

Παρομοίως, κατά τη διάρκεια της δυναστείας Σανγκ, στην Κίνα, η υψηλή εκτίμηση στο πνεύμα του εκλιπόντος, οδήγησε στο έθιμο να παρέχουν στο νεκρό όλες τις δυνατός γήινες υπηρεσίες. Σε άλλες παραδόσεις και πολιτισμούς συναντάται ως βασική προτεραιότητα η φυσική προσέγγιση.

Πολλοί από τους αρχαίους Έλληνες και Ρωμαίους έθαβαν τους νεκρούς κάτω από το δάπεδο των σπιτιών τους, μια πρακτική που συνεχίζεται ακόμα και σήμερα στην Ακτή Ελεφαντοστού. Εκεί, κάθε οικογένεια διατηρεί τους νεκρούς της κοντά της, μέσα στην καλύβα ή το λαχανόκηπο της.

Στη Νότια Αμερική ήταν εξαιρετικά τα ταφι-

κά μήνμεια που κατασκευάζαν οι Ένκα για τους νεκρούς τους. Δίπλα στις προχειροχτισμένες κατοικίες τους, οι τάφοι αντιπροσωπεύουν την αποκορύφωση της αρχιτεκτονικής τους. Ακόμα και σήμερα οι φτωχοί απόγονοί τους θεωρούν τον τόπο ταφής ως το πιο πολύτιμο είδος ιδιοκτησίας.

Αντίστοιχες συμπεριφορές με αυτές των Ένκα ανέπτυξαν οι μετανάστες στις Η.Π.Α., δίνοντας μεγάλη σημασία σε μια αρμόζουσα κηδεία και μια αξιοπρεπή ταφή, ακόμα και αν κάτι τέτοιο απαιτούσε μεγάλες θυσίες, με βάση τα πενήχρατα οικονομικά τους. Έτσι αναπτύχθηκαν αγαθοεργοί οργανισμοί, που εξασφάλιζαν στα μέλη τους τη δυνατότητα της αξιοπρεπούς ταφής. Στη Νέα Ορλεάνη τέτοιες ομάδες διοργανώνουν ακόμα και σήμερα ειδικές τελετουργίες για το νεκρό, νοικιάζουν μπάντες, για να οδηγήσουν τη νεκρώσιμη πομπή, παρελαύνουν σε ειδικούς σχηματισμούς και αναλαμβάνουν τα έξοδα της κηδείας.

Σύμφωνα με τον Francis Parkman, επιφανή ιστορικό του 19ου αιώνα, οι Ινδιάνοι Ντακότα τιμούσαν τους νεκρούς πολεμιστές τους τοποθετώντας τους στα δένδρα, όπου γύφες θα διαχώριζαν τις σάρκες από τα οστά.

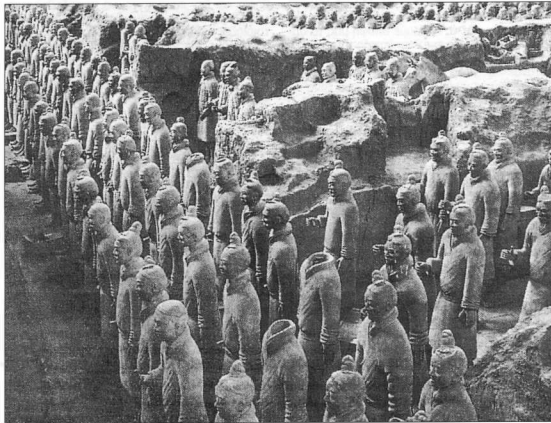
Τα μέλη της φυλής Αρούσι της Αιθιοπίας θάβονται σε τάφους διάσπαρτους στη ζούγκλα. Για τη σήμανση των τάφων αυτών χρησιμοποιούνται γιγαντιαίες πέτρινες στήλες με εγχάρματα σύμβολα, τα οποία διηγούνται τις πράξεις των νεκρών που μνημονεύουν. Αν και οι Αρούσι έχουν υποστεί την επίδραση τόσο των μαωμεθανών ιεραποστόλων όσο και του αιθιοπικού χριστιανισμού, οι παραδοσιακοί τους τάφοι έχουν τουλάχιστον τέσσερις στήλες, τοποθετη-

μένες ανά ζεύγη, εν ειδή πυλών, γύρω από ανάχωμα. Τάφο με στήλες δικαιούται μόνο ο φονεμένος και ο ήρωας, αυτός δηλαδή που έχει σκοτώσει έναν τουλάχιστον εχθρό και έχει θηρεύσει τρεις τύπους θηραμάτων — λιοντάρι, λεοπάρδαλη και ελέφαντα. Προϋπόθεση για την απόκτηση ενός τέτοιου τάφου είναι επίσης να έχει πεθάνει κανείς νέος στο κυνήγι ή από ανερθρικούς του νόμου, που τον έχουν επικηρύξει, και να έχει απογόνους· αλλιώς τα οστά του θα βρουν τελική ανάπαυση κάτω από σωρό κόπρου σε στάνη.

Όσο για το μεξικάνικο λαό, έθιμο που ηγάζει από τις βαθιά ριζωμένες παραδόσεις του είναι η "Μέρα των Νεκρών" (2 Νοέμβρη), μια γιορτή που, συμπυκνώνοντας τα έθιμα των προκολομβιανών φυλών, τα νέα ήθη των Ισπανών αποικιοκρατών αλλά και τις συνήθειες άλλων ομάδων, με ασιατική, αφρικανική ή ευρωπαϊκή προέλευση, μας θυμίζει πως ο θάνατος είναι μέρος της ζωής, με έναν ιδιαίτερο τρόπο: μετατρέποντας τους ήσυχους τόπους των νεκροταφείων σε τόπους γεμάτους ζωή, χρώματα, ήχους και γεύσεις!

Ανάλογο είναι και το "Φαμαντιάν", έθιμο των Μαλγκάς, κατοίκων της Μαδαγασκάρης, με ινδονησιακή προέλευση. Μερικά χρόνια μετά την ταφή γίνεται εκταφή του νεκρού, τα οστά του τυλιγμένα με καινούργια σάβανα και με μια μεγάλη ψάθα, που δένεται σφιχτά, ώστε να σχηματισθεί ένας κώνιδρος. Η ευρύτερη οικογένεια, οι φίλοι και οι γνωστοί του νεκρού τον παίρνουν αγαλλά, χορεύουν μαζί του, τρώνε και πίνουν, λένε αστεία, τραγουδούν. Έτσι, στο τέλος της γιορτής, όταν τον τοποθετούν πάλι στον τάφο, του έχουν χαρίσει μια μέρα γληντιού

1. Διάκόσια χρόνια πριν από το Χριστό, ζούσε στη Σίαν, την παλιά αυτοκρατορική πρωτεύουσα, ένας Κινέζος αυτοκράτορας που αγαπούσε πολύ τα υλικά αγαθά, είχε μεγάλο φόβο για το θάνατο και προσπαθούσε να ανακαλύψει κάποιο μαγικό τρόπο να παραμείνει αθάνατος. Τα κατάφερε, κατασκευάζοντας ένα εντυπωσιακό βασιλείο κάτω από τη γη — τον τάφο του —, όπου βρίσκονται παρατεταγμένα, σε φυσικό μέγεθος, 8.000 πήλινα αγάλματα πολεμιστών και 1.400 άρματα, άλογα με ιππείς και τοξότες, έτοιμους να τον προστάξουν μάταια στην αιωνιότητα, αφού, στις μέρες μας, χιλιάδες επισκέπτες έρχονται απ' όλες τις γωνιές του πλανήτη να θαυμάσουν την τελευταία κατοικία του.

και χαράς, έχουν ξαναβρεθεί μαζί του, έχουν ξορκιστεί το θάνατο. Σε μερικά χρόνια, ανάλογα με την οικονομική τους κατάσταση, θα ξαναμαζευτούν γύρω από τον τάφο να ξαναγεννηθούν. Στη σύγχρονη Ινδία, τα θρησκευτικά "πιστεύω" και η έλλειψη γης οδήγησαν στην πρακτική των νεκρικών πυρών, με αποτέλεσμα να μην είναι πια αναγκαία η εξοικονόμηση χώρου για το κοιμητήριο.

Ιστορικά όμως, για τους περισσότερους λαούς, το κοιμητήριο είναι ο προτιμώμενος τόπος εναντίθεσης του σώματος του νεκρού. Η παράδοση της ταφής χρονολογείται χιλιάδες χρόνια πριν, ενώ ο τρόπος και ο τόπος ταφής αντανακλούν κοινωνικές και αξιωματικές δομές, συνήθειες και λαϊκές προτιμήσεις.

Η πόλη των Νεκρών προηγήθηκε της πόλης των Ζωντανών. Η "νεκρόπολη" υπήρξε ο πρόδρομος κάθε χωρικής οργάνωσης. Στην αρχαιότητα επρόκειτο για πρόασιο μεγάλης πόλης ή και για περιοχή εκτεταμένων λεωφόρων, όπου κτιζόνταν τάφοι οικογενειακοί και έμειναν να πάντα θαμμένοι εκεί οι νεκροί. Η "νεκρόπολη" είναι αρχαιολογικός όρος, που δηλώνει κάθε περιορισμένο χώρο όπου υπάρχουν τάφοι. Η λέξη προέρχεται από το πρόασιο της αρχαίας Αλεξάνδρειας έξω από τη διάρκεια, όπου, κατά το Στράβωνα, υπήρχαν "κίβητες πολλοί και ταφαι και καταγνώρι πρόσ τάς ταριχίας τών νεκρών επίτηθειαι".

Από το 1997, με την ανακάλυψη του Γάλλου αρχαιολόγου Jean Yves Empeereu, στη συνοικία Gabbari της Αλεξάνδρειας, ενός άθικτου νεκροταφείου των ελληνιστικών χρόνων – αυτοί ακριβώς που περιγράφει ο Στράβωνας το 25 π.Χ. – η αρχαία νεκρόπολη, με συνολική έκταση που υπολογίζεται στα 3,5 τετραγωνικά χλμ., έπαψε να είναι απλά ιστορία. Ήρθαν στο φως συμπλέγματα 40 ομαδικών τάφων με δεκάδες νεκρούς, εκπληκτικές ζωγραφικές παραστάσεις και απεικονίσεις σε θόλους, περίτεχνες τεροδόχοι με τη στάχτη των νεκρών, λύχνι διακοσμημένοι, βωμοί, αμφορείς και αγαλματίδια. Για επτά αιώνες, η νεκρόπολη ήταν γεμάτη σιντριβάνια, δέντρα και λιθόστρωτους δρόμους, όπου οι ζωντανοί μπορούσαν να περπατήσουν, να φάνε και να επικοινωνήσουν με τους νεκρούς τους.

Άρα η "νεκρόπολη" – η πόλη των Νεκρών – δηλώνει το "πολύσπυρδο" των αρχαίων, το κοιμητήριο των χριστιανών και το νεκροταφείο των νεοτέρων.

Οι αρχαίοι Έλληνες και Αιγύπτιοι θεωρούσαν απίτητο να στερούν από το νεκρό μια αρμόζουσα ταφή, ενώ στη Ρώμη ακόμη και ο ταπεινότερος πολίτης είχε το δικαίωμα να περ: sit tibi terra levis (=είθε η γη να σκεπάζει ελαφρώς αυτά τα απομνηνάκια).

Όπως προαναφέρθηκε, κατά μήκος των εισόδων των αρχαίων ελληνικών πόλεων, σειρές από τάφους υποδεχόνταν τους επισκέπτες. Η ιδεολογική προσέγγιση του Θανάτου εξέφραζε μια συνέχεια της αιδιωσιότητας, που άρχιζε με τη ζωή, γι' αυτό και τα ταφικά μνημεία δεν ξεπερνούν σε μέγεθος και αξία τα μνημεία της ζωής. Το προσβάσιμο γίνεται στο πνεύμα, μετά στην ψυχή, και τέλος στο υλικό επίπεδο με τις πρακτικές του ανάγκες.

Στην Ελλάδα, ο τρόπος και ο χώρος ταφής

αποτελούν τον καθρέφτη της κοινωνικής εξέλιξης και παρέχουν ενδείξεις που οδηγούν σε συμπεράσματα ιστορικο-κοινωνικά, ακόμα και για εποχές για τις οποίες δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες. Μεταβάλλονται και παλινοδρομούν ανάμεσα στην ταφή μόνο η και στην καύση, στα περίτεχνα μνημεία και στους νόμους κατά της πολυτέλειας των τάφων, στη γεινιάση της νεκρόπολης με την πόλη των ζωντανών και στην απομάκρυνση απ' αυτή. Διακατέχονται από μια γλυκιά μελαγχολία και αδούρβα μεταμορφώνονται, με την αλλαγή της θρησκείας από το δωδεκάθεο στο χριστιανισμό, ενωσιματώνοντας παλιά στοιχεία σε μια συνέχεια που αφομοιώνει και εξομαλύνει όλες τις αλλαγές.

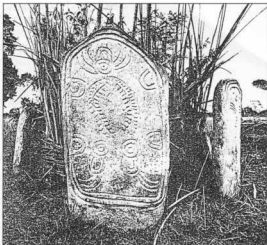
Έντονες αντιθέσεις δεν υπάρχουν, και το ελληνικό πνεύμα, με εκπληκτική καθαρότητα, καθοδηγούμενο από μια εσωτερική, ενστικτώδη, φιλοσοφική αντιμετώπιση της θνητότητας, που δεν κωδικοποιείται σε κινήματα, κανόνες ή τάσεις, διαμορφώνει με τους δικούς του τρόπους το κοιμητήριό του.

Ας μην ξεχνάμε πως οι θεοί των αρχαίων προγόνων μας ήταν κατ'είκόνα τους, ποτέ φοβεροί, τιμηροί και εκδικητικοί πέρα από τα ανθρωπινα μέτρα, ότι η Ελλάδα δεν έζησε το σκοταδισμό του μεσαίωνα και, παρά τα τετρακόσια χρόνια της κατοχής της από το Ισλάμ, δεν επηρεάστηκε καθόλου ως προς τα έθιμα και τις θρησκευτικές της πεποιθήσεις, με την Ορθόδοξη να εκφράζει το Χριστιανισμό στην πιο τρυφερή του μορφή.

Στον αντίποδα βρίσκεται η φιλοσοφική και θρησκευτική θεώρηση των αρχαίων Αιγυπτίων, σύμφωνα με την οποία η αφετηρία της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας τους ταυτίζεται με το σημείο του φυσικού θανάτου, όπως μαρτυρούν τα κολοσσιαία ταφικά τους μνημεία, οι πυραμίδες, ή οι επιβλητικές – απομακρυσμένες από τους ζωντανούς – νεκροπόλεις. Για να κατονηθώσουμε την επιλογή των τόπων ταφής των αρχαίων Αιγυπτίων θα πρέπει να ξεκινήσουμε από τη διαμόρφωση του θρησκευτικού τους "πιστεύω" και την πολιτικοκοινωνική και πολιτισμική τους εξέλιξη, που τους οδήγησε στην κατασκευή μνημείων-σταθμών μεταβίβασης από το Θάνατο στην Αιδιωσιότητα.

Ο λίθος, κύριο υλικό οικοδομής ή δόμησης, εκφράζει γι' αυτούς το αιώνια αναλλοίωτο, με το οποίο είναι άρρηκτα ανυπόδεκτες οι έννοιες του Αθάνατου και του Θεού. Η καθέρωση της πυραμίδας στη βασιλική ταφική αρχιτεκτονική οφείλεται σε θρησκευτικούς λόγους, καθώς το σχήμα της αποδίδει τη συμβολική κλίμακα και τη δέσμη ακτίνων που συνδέει το Φαράω με το θεό Ήλιο.

Η ταφική αρχιτεκτονική της αρχαίας Αιγύπτου έχει, δηλαδή, ως κυρίαρχα χαρακτηρι-

2. Ταφή Αρούα: Μεταξύ του αναχωμάτου και των σπληνών φυτεύονται δέντρα και θάμνοι.

Η διάταξη τους έχει σχέση με το θρησκεία στο οποίο ανήκει ο νεκρός. Έτσι, οι εκχριστιανισμένοι αποδίδουν νέα ερμηνεία στην παραδοσιακή από ανατολή προς δύση διάταξη, ενώ οι ισλαμιστές διαστρώνουν τους τάφους έτσι ώστε να είναι προσανατολισμένοι προς τη Μέκκα, ενώ στον περίβολο φέρουν υπερκατασκευή κυβικής μορφής, χαρακτηριστική στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή – ένα είδος τροποποίησης

στικά: **α)** Το σχηματισμό ταφικών συγκροτημάτων-νεκροπόλεων, αφού θεωρείται ότι ο νεκρός εξακολουθεί να υπάρχει και μετά το θάνατο, έχοντας ανάγκες ανάλογες με αυτές των ζωντανών. **β)** Την ανεξάρτητη θέση των τόπων ταφής, που όμως βρίσκεται σε άμεση σχέση με τα κυρίαρχα, κάθε φορά, οικιστικά κέντρα των ζωντανών, σε μέρη προσάτια. **γ)** Τα σχέδιά τους, με πηγή έμπνευσης την αρχιτεκτονική των εκάστοτε οικημάτων των ζωντανών, γιατί ο νεκρός δε διαφέρει από αυτούς παρά μόνο στην κοσμοδιάσταση στην οποία βρίσκεται. **δ)** Το γεγονός ότι στα λαϊκά στρώματα, εκτός των απλών – σε σύγκριση με την άρχουσα τάξη – κοιμητηρίων, συνυπάρχουν οι ζωντανοί καθώς και ταριχειμένοι νεκροί, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος. **ε)** Τις νεκροπόλεις και το μέγεθος των τάφων, που είναι ένας τρόπος επίδειξης και έμμεσης επιβολής της συνεχούς ισχύος του απόλυτου μονάρχη, η οποία εκτείνεται πέρα από το θάνατο.

Το σχήμα των πυραμίδων αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για το δυτικό κόσμο από το 18ο αιώνα και μετά, όσον αφορά στο σχεδιασμό ταφικών μνημείων και παρεκκλησιών, αφενός λόγω των δυνατοτήτων που παρείχαν για τη δημιουργία τεχνικών φωτισμού και ιδιότυπων διαμερισματοποιήσεων στο εσωτερικό τους, αφετέρου γιατί το σχήμα τους εξέφραζε τη διαχρονικότητα της φύσης, άρα του Θείου, μέσα από την απλή κυριαρχία της μάζας τους.

Ο μετασχηματισμός του κοιμητηρίου, το 18ο αιώνα στην Ευρώπη, οφείλεται στη ριζική αλλαγή που υπέστη ο δυτικός πολιτισμός ως προς την αντιμετώπιση του θανάτου. Η μεσαιωνική θεολογία αντικαταστάθηκε από μια προροματική αντίληψη της θνητότητας. Αυτή η πνευματική επανάσταση, ονομαζόμενη πολλές φορές "αποχριστιανισμός", έγινε το θέμα πολυάριθμων μελετών από κοινωνιολόγους τα τελευταία χρόνια.

Η αρχιτεκτονική και η τοπογραφία συνέβαλαν στην αποκριστάλωση νεογεννητών συναισθημάτων και ιδεών, που παρατηρούνται στην αμοιβαία σχέση της αλλαγής της συμπεριφοράς προς το θάνατο και του σχεδιασμού όχι μό-

νο του κοιμητηρίου αλλά και της ίδιας της πόλης.

Το Παρίσι υπήρξε ο αποδέκτης της μεταρρύθμισης αυτής. Πέρασε από τρεις διακριτούς μετασχηματισμούς σε μια περίοδο εξήντα χρόνων, κατά την οποία η Βασιλική Ακαδημία της Αρχιτεκτονικής της Γαλλίας και ο διάδοχός της, το Εθνικό Ινστιτούτο Επιστημών και Τεχνών, επέδειξαν συνεχή υποστήριξη της μεταρρύθμισης των κοιμητηρίων, με τρόπο που αντέφραζε τη λαϊκή αντίληψη για "ακαδημαϊσμό". Όχι μόνο ανταποκρίθηκαν άμεσα στο όραμα της υγιεινής πόλης, αλλά αμφισβήτησαν και τον εθιμοτυπικό ρόλο του κοιμητηρίου ως καθρέφτη κοινωνικών διακρίσεων σύμφωνα με τον πλούτο και την τάξη, για να προσφέρουν μια ανθρωπιστική εναλλακτική αντιμετώπιση, βασισμένη στην προσωπική αξία.

Στο γ' τέταρτο του 18ου αιώνα, το κοιμητήριο, ως ειρηνικό τοπίο κήπου, ήταν η εναλλακτική λύση που προτιμήθηκε αντί των μακαβρίων τόπων ταφής, όπου είχε οδηγήσει η θεολογία του μεσαίωνα².

Αυτή η νέα αντίληψη του κοιμητηρίου είχε τη βάση της στην αρχιτεκτονική τοπίου, που γεννήθηκε στην Αγγλία στις αρχές του 18ου αιώνα και κατόπιν εξαπλώθηκε στην Ευρώπη, για να καταλήξει στη δημιουργία του Père-Lachaise στο Παρίσι, του πρώτου και πιο ονομαστό δυτικού κοιμητηρίου, που σχεδιάστηκε ως γραφικό τοπίο κήπου, συνδυάζοντας τη γραφικότητα με τη μνήμη της προσωπικής απώλειας. Οι επισκέπτες του μαγευμένου καθώς έρχονταν σε "άμεσθη επικοινωνία" με τα έργα, τα καταρθώματα και το χαρακτήρα των διστάμων ανθρώπων που είχαν ταφεί σ' αυτό. Η ιστορία έμοιαζε να πάλλεται εκεί. Υπήρξε το πρότυπο για την εξέλιξη των κοιμητηρίων στον αγγλοσαξονικό κόσμο, τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική, και αποτέλεσε το θεμέλιο λίθο για όλες τις μελλοντικές συζητήσεις σχετικά με τη μορφή τους και τη δημιουργία νέων προδιαγραφών.

Κανείς όμως δεν μπορούσε να φανταστεί ότι ο αρχαιολογικός χώρος του Κεραμεικού, που ήρθε στο φως το 1863, δηλαδή πολύ αργότερα, συμπύκνωνε όλα τα στοιχεία του κοιμητηρίου-τοπίου, με την ανοδική κλίση της γης, την ύπαρξη νερού (Ηριδανός), την ανεμπόδιτη θέα της υπαίθρου, την κομβική θέση του κήπου ισόπλευρα, αφού όλοι οι πολίτες, ανεξαρτήτως φύλου και κοινωνικής θέσης, θάβονταν εκεί, αλλά και το δρόμοι τιμής (Δημόσιο σήμα), που περιστοιχίζεται από τους ένδοξους πολίτες, ενώ ταυτόχρονα είναι και ο χώρος στον οποίο "η αρετή, ο πατριωτισμός και το δημόσιο καθήκον ετιμώνο με τελετές και βραβεία".

Ο θάνατος μμεϊται τη ζωή, και τα ταφικά μνημεία αποτελούν την έκφρασή της. Το πρόβλημα της διαφορετικής αντιμετώπισης των νεκρών και της κατάταξής τους, βάσει της εν ζωή κοινωνικής τους θέσης, είναι μια ισχυρή απόδειξη γι' αυτό.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, το Campo Santo στη Νάπολη ήταν αποκλειστικά αφιερωμένο στους ενδείς και χωρίς οικογενειακούς νεκρούς. Ένας χαμηλός τοίχος περιέκλειε μια τετράγωνη περιοχή, διαιρεμένη σε 365 κρύπτες ή λάκκους, έναν για κάθε μέρα του χρόνου. Ο κάθε λάκκος

3. Επισκέπτες και προσκηντές στην Πλατεία Τιενανμέν, μπροστά στο μωσαϊκό του Μάο (περ. "Γυναικά", Ιανουάριος 1998).

καλυπτόταν από μια μαρμάρινη πλάκα, που έφερε ένα σιδερένιο δακτύλιο προσαρμοσμένο στο κέντρο της. Οι νεκροί ρίχνονταν μέσα στο λάκκο χωρίς ρούχα, ούτε φέρετρο, βράδυ, ο ένας πάνω στον άλλο, και σκεπάζονταν με ένα στρώμα αβούτη.

Στην άλλη άκρη της κοινωνικής κλίμακας, οι πλούσιοι έκαναν πάντα εντυπωσιακές προσπάθειες για να σιγουρέψουν ότι ταιριαστές τελετές θα συνόδευαν το πνεύμα τους στην αιωνιότητα. Από τους πιο λαμπρούς τάφους είναι του Ναπολέοντα στο Παρίσι, ενώ ο πιο μεγαλειώδης είναι αυτός του Τσανγκ-Κάι-Σεκ στην Ταϊπέι. Οι Κινέζοι χωρικοί που εξουσίαζε ζούσαν μέσα στην αβλιότητα, ενώ ο στρατηγός αναπαύεται σ' έναν μπλε και λευκό τάφο, τόσο υπέροχο και πλούσιο, που προκαλεί την αγανάκτηση ακόμα και στους ίδιους τους Ταϊβανέζους. Ο πρόεδρος Μάο, αρχιτέκτονας και αρχηγός της Κομμουνιστικής Επανάστασης, που απαθάνει την ισότητα σε όλη του τη ζωή, σαν από ερώνη, φυλάσσεται σε μασωλείο από γυαλί, μάρμαρο και γρανίτη, στο κέντρο της πλατείας Τιέν Αν Μεν.

Ανάλογη κατάσταση επικρατούσε στην πάλα κατά Σοβιετική Ένωση, όπου η ταφή στο κοιμητήριο του Νοβονόβιτσι, στη Μόσχα, που κάποτε χρησιμοποιούσαν για τα λαμπρά πνεύματα της τσαρικής Ρωσίας, προϋπέθετε την έγκριση του Πολιτικού Γραφείου, ενώ το Τείχος του Κρεμλίνου ήταν μια νεκρόπολη για ασηπρότερα επιλεγμένες τάφες.

Η ανθρώπινη ματαιοδοξία και τάση για επίδειξη διακρίσεων αυτούσια με το θάνατο. Ανάμεσα στα λαμπρά μνημεία-έργα τέχνης του Α' Νεκροταφείου Αθηνών, ξεπροβάλλουν τα νεκροβραβεία-τάφοι τριετίας και οι χώροι για τους άλειωτους, τραγικές υπενθυμίσεις ότι θα υπάρχουν πάντα οι έχοντες και οι μη έχοντες!

Κανένα έθνος δεν πλησιάζει τις Η.Π.Α. σε ό,τι αφορά τον αριθμό, το μέγεθος ή το συνολικό χρηματικό κόστος που διατίθενται για την ανάπαυση των νεκρών. Για παράδειγμα, το κοιμητήριο του Woodlawn στο Βρονξ είναι από τα πιο μεγάλα, όμορφα και διάσημα αμερικάνικα κοιμητήρια. Στα 400 εκτάρια του υπάρχουν θαμμένα 300.000 άτομα, μεταξύ των οποίων πολλές προσωπικότητες, με ταφικά μνημεία τα περισσότερα από τα οποία είναι απλά, αντιγράφονται σαφώς την ταξική δομή των Η.Π.Α.

Όπως με διορατικότητα εστίασαν ο John Maass, το Woodlawn περιλαμβάνει μέγαρα (τα μασωλεία), σε μεγάλα οικοπέδα με μεγάλες προσβάσεις, και φτωχογειτονιές (τάφους χωρίς καν επιγραφή), στους πίσω δρόμους. Υπάρχουν μονοκατοικίες (οικογενειακοί τάφοι) σε φιδωτούς δρόμους προαστίων (μονοπάτια), καθώς και πολυκατοικίες (κοινοτικά μασωλεία και κολυμπάρια) σε πολυώροφους δημοσίους. Υπάρχουν ακόμα δημόσια κτήρια (πύλες, παρεκκλήσια, γραφεία) σε πλατείες και λεωφόρους. Ο Maass δεν ανέφερε ότι τα αμερικάνικα κοιμητήρια έχουν επίσης θρησκευτικά και φιλετικά γκέτο. Οι Εβραίοι, οι καθολικοί και οι μορμόνοι αναπαύονται στα ιερά εδάφη των διαπορευτικών "πιστεύω" τους, ενώ οι μαύροι και οι λευκοί χωρίζονται στο θάνατο πιο πολύ απ' ό,τι στη ζωή. Στα τέλη του 19ου αιώνα, οι περισσό-

τερες από τις Νότιες Πολιτείες θέσπισαν νομοθεσίες, έτσι ώστε να ενθαρρύνουν ο διαχωρισμός των εγχωρίων στους τάφους.

Σήμερα, ιδίως στο μοντέρνο κόσμο, τα κοιμητήρια μόλις λίγων δεκαετιών είναι ήδη κορεσμένα ή ξεχασμένα, αφού οι επισκέψεις έχουν κατά πολύ αραιώσει. Οι άλλοτε Ιεροί Τόποι μετατράπηκαν σε "τόπους εμπορίου", όπου η ανάγκη για εξασφάλιση μιας θέσης, της πρότυπας μνημνευτικής διαδικασίας και των αντικειμένων θέσης στολισμού ή λατρείας, αποτέλεσε αφορμή για εκμετάλλευση από μια αλυσίδα εμπορικών κυκλωμάτων. Αν και η Ανατολή, η Νότια Ευρώπη και οι Ισπανόφωνοι συνεχίζουν να θεωρούν το κοιμητήριο κέντρο της ζωής τους, στα μάτια των υπολοίπων, το μασωλείο, το μνημείο, ο τάφος, έχασε τη μνημνευτική λειτουργία του.

Η επιτάχυνση των ρυθμών της ζωής, που, ιδίως στις μεγάλες πόλεις, παρασέρνει τον άνθρωπο σε μια ρομποτική δραστηριότητα, είναι αυτή που περιορίζει το χρόνο και τη διάθεση για επισκέψεις στον τόπο ταφής προγόνων, συγγενών, φίλων και γνωστών. Πρόκειται για μια σύγχρονη και από άλλη οπτική γωνία αντίληψη του "carpe diem", που απαγορεύει, ίσως υποσυνείδητα, ίσως ρεαλιστικά, την αφώρευση χρόνου σε αυτούς για τις τους οποίους η "μέρα" έχει τελειώσει.³

Σημειώσεις

1. Gifford Geertz, *Η εμπειρία των πολιτισμών*.
2. Η θεοκρίτηση, στο μέσο του 18ου αιώνα, έγινε μια αισθητική, ποιότητα που δεν περιοριζόταν στη λογοτεχνία, αλλά βρισκόταν διαμέσου του υλικού κόσμου. Αυτή η νέα "ευστασία" προετοιμάστηκε από τις υποθέσεις του Henry More που στο 1646 τούτοσε το θεό με τον απέλκυτο χώρο του σμυνατόν. Στην εκπληκτική μελέτη του Φουκουόου Θεού, ο Ernest Tuveson ανέγνωσε την εβελήνη ταυτόχρονα της ιδέας και των εξυμνωμένων συναισθημάτων, που σχετίζονται με τη σύλληψη του Θεού, μέσα από τις εργασίες των Samuel Clark, Sir Isaac Newton, Thomas Burnet και Joseph Addison. Οι παρατηρήσεις του Diebolt αποκάλυψαν την τάξη των προτύπων που θεωρούνται θεϊκό και τον τύπο των συναισθημάτων που παράγουν: αιωνιότητα, άπειρο, οκταέσιο ουρανό, βαθιά θαλάσσια, μελαγχολικό δάση, κερναύς, αστραπές μέσα από τα σύννεφα. Όλα αυτά, στα οποία υπάρχει κάτι τρομερό, μεγαλειώδες και μεγαλόλογο, αποτέλεσαν τη βάση μιας μεγάλης ομάδας κοιμητήριων με κοινά στοιχεία στο σχεδιασμό.
3. Αν αφαιρέσουμε τους συμβολισμούς, το νεκρό σώμα, οι επιτύμβιες πλάκες, τα ποικίλα νεκρώσια αντικείμενα, οι τάφοι ταφής δεν είναι στην πραγματικότητα τίποτα. Όμως, όπως έγραψε ο Louis-Vincent Thomas αυτό το τίποτα γίνεται με το πόν, γιατί ο άνθρωπος με τη μόρα του πτώματος, με την αποσία, με την αναπαύση, απελευθερώνει πλήθος φαντασμάτων που, φωτίζοντας τις σκιές και τις ελπίδες μας, αποκαλύπτουν την ίδια την ουσία της ανθρώπινης φύσης.

Necropolises: A Historical Evolution

Marilena Mentzini

As a matter of fact there has never been only one treatment of mortality throughout history, since the social, cultural, customary, religious and perceptive way of life, as well as the economic and geographical data of each people, led to a diversified attitude towards death rituals and the choice and planning of burial.

Therefore, through a short touring in time and place, a first recording of the evolution of the relation between man and death is attempted, as it is expressed and imprinted in the field of their ultimate co-existence. The anthropologist Gifford Geertz has proved that death practices have always been in direct relation with social life, since death and its ritual do not only reflect social values, but also function as an important power of their formation.

Βιβλιογραφία

- Ηρόδοτος, *Ιστορία*, Α' - Ε'.
- Georg Gerster, *Αι επιτύμβιοι στήλαι της φυλής των Άρουσι*, εκδ. Χοας και Κουλιούρα, 1997.
- Νένα Παγώνη, "Κίνα, η κόρη του Ουρανού", *Ελευθεροτυπία*, 29.6.98.
- Louis-Vincent Thomas, *Le cadavre. De la biologie à l'anthropologie*, εκδ. Complexe/Bruylant, 1980.
- Kenneth T. Jackson, Camillo Jose Vergara, *Silent Cities*, εκδ. Princeton Architectural Press, 1989.
- Richard A. Etlin, *The Architecture of Death. The transformation of the cemetery in the 18th century*, Paris, εκδ. MIT Press, 1967.
- Jean Capart, *L'art Égyptien*, εκδ. Vromant & Co, 1922.
- W. Stevenson Smith, *The art and architecture of ancient Egypt*, εκδ. Penguin Books, 1965.